

DON FRANE BULIĆ I GLAGOLJICA

Slavko Kovačić

Glagnoljanje je u bogoslužju u nekim od pambivijeka glagoljaškim župama po Dalmaciji do g. 1846, u kojoj je don Frane Bulić ugledao svjetlo dana, već bilo prepustilo mjesto latinanju. To se sve češće počelo događati i u župama splitsko-makarske biskupije. Ovisilo je o svećeniku koji je dolazio za župnika ili kapelana u pojedino mjesto. Ako je on htio glagoljati, mogao je za to dobiti dopuštenje. Međutim, novi svećenici, koji su učili talijanske i latinske škole od prvog razreda osnovne pa kroz dijelu gimnaziju i bogosloviju, a hrvatski i staroslavenski imali samo kao jedan od predmeta u nekoliko prvih godina bogoslovije, nisu su služili latinskim jezikom, pa i u do tada glagoljaškim župama. Tako su poslije smrti vranjičko-solinškog župnika don Mate Bencuna, starog glagoljaša (umro g. 1840), njegovi nasljednici: don Pavao Britvić-Batina, don Luka Vušković, don Ante Katić i don Pavao Diana tijekom daljnjih najmanje četiri, desetljeća u toj od starine glagoljaškoj župi latinali (narod ih pjevači su i dalje odgovarali i pjevali na hrvatskom iz tzv. šćaveta).¹ Prema tome, don Frane Bulić u vrijeme svog djetinjstva i mladosti u zavičajnoj crkvi sv. Martina nije slušao čisto glagoljašku

¹ Don Pavao Britvić-Batina bio je župnik od g. 1840. do 1941, don Luka Vušković od g. 1842. do smrti g. 1857, don Anton Katić od g. 1857. do 1860, don Pavao Dijana od g. 1861. do 1883. (usp. šematizme splitsko-makarske biskupije za godine od 1841. do 1884). U popisu župa splitsko-makarske biskupije u kojima se je g. 1857. glagoljalo nema Vranjica (usp. Luka JELIĆ, *Fontes liturgiae Glagolito-Romanae a saec. XIV usque ad saec. XIX*, Krk, 1906, saec. XIX nr. 59 str. 53). Na službeni upit Biskupskog ordinarijata o upotrebi staroslavenskog i hrvatskog jezika u bogoslužju dugogodišnji vranjičko-solinški župnik don Pavao Dijana 15. X. 1879. odgovara: »In questa parrocchia giusta [in] veterata cosuetudine la Messa che dallo scrivente si celebra in [latino] per intero viene cantata in [lingua] slava, vale a dire nella [lingua] compresata e parlata da questa popolazione.« U svim je ostalim obredima, dodaje, »lingua slava« (Nadbiskupski arhiv Split, dalje NAS, S-M Poz. 102 b. god. 1879. odgovori svećenika splitskog dekanata).

misu, osim možda ponekad, kad bi u župu slučajno naišao koji glagoljaš i za vrijeme svojih jesenskih praznika g. 1855. (Te je godine u župi bio kapelan glagoljaš don Ivan Vulić).²

Gotovo da nema prikaza o Buličevu životu, pa ni najkraćeg, a da u njemu ne bude koja rečenica o njegovom školovanju u Priku, u tamošnjem »glagoljaškom« sjemeništu. Radi se o donekle razumljivoj zabuni. Priko je došlo na glas po glagoljaškom sjemeništu koje je tu djelovalo sedamdesetak godina, od 1750. do 1821., kad je odlukom austrijskih vlasti bilo zauvijek ukinuto.³ Ono je kroz to vrijeme odgojilo na stotine čistih glagoljaša.⁴ Međutim, sjemenište koje je na istom mjestu proradilo u siječnju g. 1854. nešto je posve drugo. Biskup je želio opet otvoriti glagoljaško, ali to vlasti nisu dopustile. Nije mu preostalo drugo nego osnovati zavod s dobrom osnovnom školom za đake sa sela u kojima takvih škola tada nije bilo, da bi oni poslije mogli nastaviti školovanje u državnoj gimnaziji u Splitu kao splitski sjemeništarcu.⁵ Ta se je nova škola službeno zvala: »Scuola elementare maggiore presso il Collegio di Priko in Almissa« (Viša osnovna škola pri zavodu Priko u Omišu). U nju je don Frane upisan 31. siječnja 1854. u svojoj osmoj godini života. U popisu predmeta što su ih ti đaci učili u prvom razredu na prvom je mjestu talijanski jezik, a tek onda hrvatski (za oba jezika: poznavanje slova, srčanje i slogovanje, čitanje), pa računanje napamet i najposlije lijepo pisanje.⁶ Zacijelo je nastavni jezik iz početka bio hrvatski, jer ti dječaci sa sela drugog nisu razumjeli. Poparić, opisujući don Franino školovanje u Priku, kaže: »Naukovni jezik bijaše talijanski, a da ga đaci nauče, bijaše im zabranjeno govoriti hrvatski«.⁷ Ako to ne stoji za đake prvog razreda, pa vjerojatno ni ostalih razreda osnovne škole, bez sumnje vrijedi za one prčke đake koji nakon završetka te škole nisu odmah

² U pregledu župa i svećenika splitsko-makarske biskupije za godinu 1855. za Vulića stoji da je »di istituzione illirica«, što znači glagoljaš, a za Vuškovića »di istituzione latina« (Usp. NAS, S-M. Poz. Stati e tabelle, god. 1855). Pjevači su i na latinskoj misi svoju dionicu pjevali hrvatski. Usp. riječi župnika Dijane navedene u bilj. 1.

³ Usp. Ivan PIVČEVIĆ, *Sjemenište u Prijeku*, Program C. K. Velike gimnazije u Spljetu za šk. g. 1911/12, Spljet, 1912, str. 6—11.

⁴ U splitskoj nadbiskupiji (bez makarske biskupije!) bila su g. 1803. 333 svećenika glagoljaša, a samo 96 latinaša (usp. NAS, S. 94 popis svećenika g. 1803). Velika je većina tig glagoljaša školovana u Priku.

⁵ Usp. PIVČEVIĆ, *nav. dj.*, str. 15—16.

⁶ Arhiv Nadbiskupskog sjemeništa u Splitu, br. inv. 76 »Sjemenište u Priku«, školski katalozi za šk. g. 1853/54.—1856/57. — Školska je godina 1853/54. počela sa znatnim zakašnjenjem, ali je ipak s uspjehom dovršena. Neki su đaci u vrijeme upisa u siječnju g. 1854. već bili u 15. i 16. godini života, a većina između 8. i 12. godine. Upisalo ih se 49.

⁷ Bare POPARIĆ, *Don Frane Bulić, Hrvatska revija*, 7 (1934), br. 10, str. 519. — Kad je Bezić početkom školske godine 1855/56. dobio za ekonomu i pomoćnog učitelja don Josipa Ivasovića, njemu se prepustio poučavanje u čitanju talijanskog i hrvatskog, lijepog pisanja i pisanja diktata, a sebi ostavio: vjeronauk, osnove talijanske i hrvatske gramatike, osnove aritmetike, osnove njemačkog jezika i »glagoljska i ćiriljska slova« (usp. ANSJS, br. inv. 41 Spisi g. 1855, br. 28). Dakle, ipak je svoje osnovce, među njima i don Franu, nastojao naučiti glagoljicu i ćirilicu!

na jesen g. 1857. prešli u splitsko sjemenište i splitsku gimnaziju, nego su u Priku nastavili pohađati privatnu nižu gimnaziju. S ovima je bio i Bulić.^{7a}

Don Franini odgojitelji i učitelji u Priku, najprije kroz osnovnu školu don Josip Bezić, izvrstan svećenik i pravi hrvatski rodoljub,⁸ a zatim u nižoj gimnaziji Beziću slični don Andrija Matešan i don Mate Benković (Benković član nekadašnje Pavlinovićeve đачke rodoljubne družine »Ne boj se!«)⁹, na žalost nisu mogli mijenjati važeće školske zakone u Pokrajini Dalmaciji. Morali su svoje đake pripremiti za splitsku gimnaziju u kojoj je nastavni jezik bio talijanski. Važno je ovdje spomenuti i to, da spomenuti don Franini odgojitelji i učitelji nisu u bogoslužju glagoljali.¹⁰ Don Mihovil Pavlinović zacijelo je bio prvi dalmatinski svećenik koji je izvršio latinske škole, bio ređen za latinski obred, pa već nakon nekoliko mjeseci, pred Božić g. 1854, zatražio i početkom sljedeće godine dobio dopuštenje za glagoljanje.¹¹ Ostali nisu tako brzo slijedili njegov primjer, jer je teško bilo prijeći na čitanje zamršene glagoljice onomu tko na nju nije bio naviknut dugom i svakodnevnom upotrebom, pa

7a Nove đake nisu primali sve dok prva skupina nije ljeti g. 1857. dovršila četvrti razred (njih 44!). Vjerojatno nove nisu primali ni sljedećih nekoliko godina, dok i oni svršeni osnovci iz g. 1857, koji nisu odmah prešli u splitsko sjemenište i splitsku gimnaziju, nisu ljeti g. 1861. u Priku dovršili i nižu gimnaziju (privatnu!). U svakom slučaju za šk. godine 1857/58.—1960/61. u sačuvanom arhivu nema nikakvih kataloga (đaci su razrede niže gimnazije učili privatno, pa nisu bili nužni katalogi!). Novi niz kataloga počinje šk. g. 1861/62. Bit će dobro ovdje navesti predmete koje je Bulić učio tijekom osnovne škole. Za prvi razred su već navedeni prije. U drugom razredu: *istruzione religiosa, gramatica, leggere italiano, leggere illirico, aritmetica mentale, calligrafia*; u III. razredu: *istruzione religiosa, gramatica, scrivere sotto dattatura, leggere con osservazioni ortografiche italiano, idem illirico, aritmetica, calligrafia, lingua tedesca*; u IV. razredu: *istruzione religiosa, leggere italiano, leggere latino, gramatica, ortografia, comporre, lingua illirica, lingua tedesca, aritmetica, calligrafia* (usp. školske kataloge u ANSJS, br. inv. 76 za odgovarajuće razrede).

⁸ O njemu vidi: Slavko KOVAČIĆ, *Don Josip Bezić (1817—1893) čovjek i svećenik kojega ne smijemo zaboraviti, Nada — vjerska smotra župe sv. Stjepana Grohote*, 5 (1983), 4—5, str. 24—34.

⁹ Usp. Nikša STANČIĆ, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji (Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869.)*, Zagreb, 1980, str. 78.

¹⁰ Prika nema u popisu župa i crkava splitsko-makarske biskupije u kojima se g. 1857. glagoljalo. Usp. JELIĆ, nav. mjesto, str. 55.

¹¹ Dopuštenje je zatražio 19. prosinca 1854. Ordinarijat mu je za traženo dopuštenje postavio uvjet da od don Antona Roglića, župnika Dusine, dobije potvrdu o dobrom čitanju glagoljice i o poznavanju misnog obreda na staroslavenskom jeziku (NAS, S-M Spisi god. 1854. pod br. 2135). Don Miho je već 5. siječnja 1855. dostavio Ordinarijatu traženu potvrdu. U popratnom dopisu napominje, da je on glagoljicu i staroslavenski jezik službeno učio u zadarskoj bogosloviji, pa je bilo suvišno postaviti takav uvjet, ali ipak je usprkos tolikim poslovima i oštroj zimi požurio preko planine Biokova u Dusinu na ispit. — Na to mu je Ordinarijat preko Vikarijata u Makarskoj dostavio dokumenat dopuštenja za glagoljanje uz napomenu, neka na odgovarajući način gleda poučiti dječake, pa i odrasle, da mu znaju pomagati kod tihih i svećanih župskih službi (razumije se odgovarajući mu na staroslavenskom!), kako bi sve bilo na duhovnu izgradnju naroda i slavu Božju (NAS, S-M Spisi god. 1855. pod br. 32). Tada je don Miho bio upravitelj župe Drašnice u kojoj su prije toga služili franjevci i bogoslužje uvijek obavljali na latinskom.

makar da ju je nekoć u bogosloviji bio dobro naučio. Dakle, Priko u vrijeme don Franina školovanja ni po čemu nije bilo glagoljaško. Da je bilo ustati iz groba dugogodišnjim »meštrima« i »vladaocima« onog glagoljaškog Prika don Miji Božiću i don Petru Kružićeviću, pa čiti sricanje dijeleova talijanske i latinske gramatike, čak razgovore i sae na talijanskom, umjesto nekadašnjeg sricanja staroslavenskih padeža i glagoljskih oblika i govorenja naizust Kadučićeva hrvatskog »Bogoslovja dilorednog«, da im je ispod bogato razvedenih svodova staronrvatske crkvice sv. Petra bilo sad čiti latinsku misu umjesto njihove glagoljske, ne bi ni u čemu prepoznali svoj »šemenarij slovinski aliti arvacki«. Međutim, nisu li ti novi daci usprkos prevlasti talijanštine i latinštine ondje ipak osjećali tajnovit odjek nekadašnjeg glagoljaškog rasadišta, o kojem su im Bezić, Matešan i Benković bez sumnje s poštovanjem govorili, iako sami tada nisu nalazili izlaza iz službenog latinsko-talijanškog kulturnog ozračja.^{11a} Narodni je prepored u Dalmaciji pedesetih godina bio još u povojima.

Kako vidimo, don Franje je rastao na ruševinama glagoljice koju doduše još nisu bili prekrili debeli slojevi zemlje, kako su prekrivali solinske i druge spomenike koje će on poslije otkapati. Glagoljsko se bogoslužje u splitsko-makarskoj biskupiji u lijepom broju župa još prilično žilavo držalo zahvaljujući tada još živućim starim glagoljašima, ali je izgledalo da će ipak malo pomalo, kako su ovi umirali, posve iščeznuti pred naletom u to doba modernog školstva i evropske prosvjete. Svakako, Bulić nije bio u prigodi da ga osjeti i doživi u bližem i trajnijem dodiru ni u rodnom Vranjicu, ni u Priku, a još manje u Splitu, gdje je od jeseni g. 1861. do ljeta 1865. kao klerik splitskog sjemeništa pohadao više razrede C. K. Velike gimnazije.¹²

U bogosloviji je u Zadru barem imao izvanrednu prigodu za temeljito upoznavanje staroslavenskog jezika, glagoljskog pisma i književnosti. Staroslavenski se je jezik zajedno s hrvatskim u zadarskoj, a poslije u

^{11a} Poslije Bulićeva prelaska u Split sve češće se je događalo da Biskupski ordinarijat u Splitu nekim đacima odobri nastavljanje privatnih nauka u Priku i poslije završene niže gimnazije. Ovi su tako najprije svršavali jedan ili dva razreda tzv. pripravnice, a zatim bogoslovski studij na hrvatskom jeziku. Ako je netko od tih želio kao svećenik prigrliti glagoljsko bogoslužje, morao je položiti uz druge predmete i staroslavenski s čitanjem glagoljice. Ispit su polagali kod novog pričkog učitelja don Marka Topića koji je nekoć bio u Priku Bulićev školski drug, a za učitelja u Priku postavljen netom je svršio bogosloviju u Zadru (Usp. ANSjS, br. inv. 76, školski katalozi sjemeništa u Priku, bogoslovski odio). Milinović je i za to razdoblje sjemeništa u Priku napisao: »... Ono je istina opet otvoreno posljednjih godina bilo i pod upravom vrlih i učenih muževa, ali sjemenište to nije već ni najmanje galgoljsko bilo, budući se nije tu uz druge predmete podučavao staroslovjenski crkovni jezik. Po tom po gdjejkoji mladić, siećajući se starih hrvatskih svećenika i rodoljuba, naučio bi dobro čitati glagoljski bez razumjeti jezika, te je potla glagoljski misu čitao, dočim većina ipak volila je latinicom se služiti, jer nije marila ni naučiti narodnu glagoljicu.« Šimun MILINOVIĆ, *Crtice o slavenskoj liturgiji*, Zadar, 1880, str. 114.

¹² O don Franinu školovanju u Splitu v. POPARIĆ, nav. dj., str. 520.

splitskoj bogosloviji, većinom predavao šest semestara,¹³ a studenti su polagali ispit na kraju svake od prvih triju godina. To što je don Frane svalki put iz staroslavenskog dobio ocjenu odličan («prima con eminenza») još ne znači da je prema tom predmetu pokazivao posebnu sklonost, jer je on kroz četiri godine teološkog studija, uz jednu jedinu iznimku, iz svih predmeta dobio ocjenu odličan.¹⁴ Važnije je naglasiti činjenicu, da mu je hrvatski i staroslavenski jezik predavao tada poznati stručnjak prof. don Ivan Berčić za koga se u *Spomenici* sastavljenoj dva desetljeća poslije toga po nalogu Dalmatinskog Sabora kaže: »Pod ovakim stručnjacim mlado svećenstvo nauči i staroslavenski jezik i glagoljsko pismo, te se izvrsni bogoslovci dali rediti na glagoljsku misu, i tim glagoljici podligoše ugled, kod naroda uzbudiše starinsku ljubav za glagoljicom.«¹⁵ Berčićev je ugled i utjecaj na mlade bogoslove bez sumnje bio velik, ali, po svemu sudeći, malo je njegovih đaka odmah prigodnom ređenja biralo »glagoljsku misu«.¹⁶ Pa i Bullić se je tek u dvanaestoj godini svećeništva odlučio na povremeno glagoljanje, zatražio i dobio za to dopuštenje.¹⁷

U međuvremenu se je mnogo toga zbilo što je ovog mladog ljubitelja svih pravih vrednota usmjerilo k glagoljanju i učinilo ga najzauzetijim pobornikom prava glagoljaskog bogoslužja. U tom smislu nije zanemarljiva ni činjenica, da je po završetku teološkog studija pošao u

¹³ Tako je bilo u don Franino doba, a poslije je broj semestara za neko vrijeme bio smanjen, pa opet povećan. Od II. vatikanskog koncila staroslavenski se predaje dva semestra po jedan sat.

¹⁴ Arhiv Teologije u Splitu, Školski katalozi, savez. VI, ak. godine 1865/66.—1868/69. — Pripadao je zadnjim generacijama bogoslova kojima je staroslavenski i hrvatski jezik predavao prof. Ivan Berčić. Berčić mu je predavao i hebrejski jezik, uvod u Sveto Pismo i ezzegezu Starog Zavjeta. Ostali su mu profesori bili: Andrija Ilić (fundamentalna teologija i dogmatika), Nikola Valentinelli (Novi Zavjet), Juraj Markić (moralka), Kazimir Forlani (crkvena povijest i crkveno pravo), Grgur Rajčević (pastoralna teologija) i Filip Nakić (katehetika i metodika). Oni su poslije većinom postali biskupi (Ilić hvarski, Markić kotorski, Forlani najprije pomoćni splitski pa redoviti kotorski, Rajčević zadarski nadbiskup i metropolita, a Nakić biskup splitsko-makarski).

¹⁵ Primjerak te *Spomenice* dostavljen splitskom Biskupskom ordinarijatu v. u NAS, S—M Poz. 102b pod godinom 1887.

¹⁶ To se vidi iz odgovora zadarskog generalnog provikara na pitanje splitskog Ordinarijata o glagoljanju u zadarskoj nadbiskupiji datiranog 23. VI. 1874. (dakle samo 4 godine poslije Berčićeve smrti!) u kojem stoji i ovo: »In questa diocesi vige la pratica di concedere ai curati la licenza di celebrare le messe-cantate nella lingua glagolitica specialmente in quelle località dove le popolazioni erano abitate alla liturgia in questa lingua (...). Questa licenza non può estendersi alle messe private. In questa diocesi nessun sacerdote che abbia studiato in lingua latina s'insinuò per poter celebrare la messa privata in lingua glagolitica« (NAS, S—M Poz. 102b. pod godinom 1874. Potertao S. K.). Da se ni Berčićevi studenti koji su postali svećenici splitsko-makarske biskupije nisu »odmah« opredjelivali za »glagolsku misu« vidi se iz odgovora na upite koje je službeno postavio Ordinarijat svim župnicima i upraviteljima crkava 30. XI. 1878. (originalni upitnik v. u Župskom arhivu Kostanje, br. inv. 7 god. 1878. pod br. 55). Ti su odgovori stizali tijekom g. 1879. Nalaze se u NAS, S—M Poz. 102b. pod g. 1879. U ostalim se dalmatinskim biskupijama ili uopće nije glagoljalo ili vrlo malo.

¹⁷ Njegova se molba nalazi u NAS, S—M Poz. 102b. pod god. 1881.

Beč na studij klasične filologije i slavistike. Slavistiku je doduše prekinuo u drugoj godini na nagovor arheologa Conzea koji je uočio njegove izrazite sposobnosti za arheologiju pa ga je usmjerio na taj studij, i na to polje istraživanja na kojem će poslije steći evropski glas.¹⁸ Započeti studij slavistike ipak je u najmanju ruku bio za nj prigoda da svoje poznavanje glagoljizma još više produbi.

Po povratku iz Beča kao mladi profesor klasičnih jezika kratko vrijeme na splitskoj gimnaziji, a zatim nekoliko godina na dubrovačkoj kretao se je u gospodskoj i učenoj sredini opet bez nekih značajnijih dodira s glagoljskim bogoslužjem. Do neočekivane je promjene u tom pogledu došlo zimi g. 1878, kad se nalazio na usavršavanju u arheološkim studijima u Beču. Kako pripovijeda njegov bliži prijatelj Poparić, Bulić je tada stanovao u tamošnjem franjevačkom samostanu, a u istom je samostanu odsjeo od njega 15 godina stariji, a tada već proslavljeni hrvatski narodni preporoditelj i vođa don Mihovil Pavlinović koji je te zime sudjelovao u radu Carevinskog Vijeća kao narodni zastupnik. Već smo spomenuli da je Pavlinović bio, vjerojatno, prvi moderno naobraženi dalmatinski svećenik koji je svjesno prigrlio glagoljicu. U privrženosti toj crkveno-narodnoj svetinji bio je toliko uporan, da je i u Beč sa sobom nosio svoj glagoljski misal i ondje iz njega svako jutro misio. Po bistrini uma i karakteru te dvije srodne osobe nalazeći se u tuđini u istoj kući i za istim stolom, drugujući tijekom cijele zime, tako su se dobro razumjele li prijateljske, da je don Miho prije svoje smrti g. 1887. izrazio želju da ga don Frane naslijedi u redovima narodne stranke.¹⁹ Imajući sve to na pameti možemo s velikom vjerojatnošću zaključiti da je Pavlinovićeve ljubav prema glagoljskom bogoslužju izražena pramjrom tako uporne privrženosti, a bez sumnje i u prijateljskoj riječi, bila za Bulića poticaj da ga i sam zavoli te postane njegov promicatelj i bratitelj.

Veliki događaj koji je probudio oduševljenje za ćirilo-metodsku baštinu kod katoličkih Slavena, napose u Hrvata koji su barem u nekim krajevima očuvali njihovo bogoslužje, bila je enciklika pape Leona XIII. *Grande munus* objavljena u Rimu 30. rujna 1880.²⁰ U ozračju tog oduševljenja dozrela je u Bulićevoj duši konačna odluka da za blagdan svete Braće slijedeće godine i sam počne glagoljati. U istoj je namisli okupio

¹⁸ Usp. POPARIĆ, *nav. dj.*, str. 520—522.

¹⁹ O njihovom prijateljskom drugovanju i don Mihinu svakodnevnom glagoljanju u franjevačkoj crkvi u Beču usp. POPARIĆ, *nav. dj.*, str. 512, a za Bulića kao don Mihina nasljednika u redovima narodne stranke *ondje*, str. 513—514. O tom drugovanju piše i Bulić u *Iz mojih zapamćenja sa don Mihom Pavlinovićem*, *Savremenik* 24 (1931), br. 5 od 31. I, ali ne spominje glagoljanje.

²⁰ Da se vidi odjek te enciklike kod Hrvata u Dalmaciji i drugdje, a i kod ostalih katoličkih Slavena, dosta je prelistati brojeve novina *Katolička Dalmacija* od br. 73 (4. X. 1880.) do br. 51 slijedeće godine (11. VII. 1881.). List objavljuje tekst enciklike u nastavcima (poslije izdana kao poseban otisak!), a s vremenom i prepjev sadržaja u narodnom desetercu. Uz to donosi vijest o odjecima enciklike. Usp. Jakša RUBINIĆ, *Pitanje glagoljice u novinama Katolička Dalmacija*, diplomatska radnja na Katoličkom bogoslovskom fakultetu u Zagrebu — Teologiji u Splitu, strojepis, Split, 1981, str. 22—26.

još jedanaest uglednijih svećenika splitsko-makarske biskupije koji su zajedno s njim, u želji da ta misao zahvati i ostalo svećenstvo, u novinama *Katolička Dalmacija* od 7. ožujka 1881. objavili proglas »Štovanim svećenikom po Dalmaciji« pozivajući sve da »obćenito prigrle u Božjoj službi jezik sv. Cirila i Metoda« i »da ga počnu dojučim dnevom 5. srpnja na blagdan sv. Braće rabiti u crkvi«. ²¹ Isti su uskoro posebnom molbom zatraži dopuštenje svog biskupa Kalogjere za glagoljanje, što im je on dopustio uz uvjet da polože ispit iz čitanja glagoljice i poznavanja misnog obreda na staroslavenskom jeziku. Don Frani je odredio za ispitivača o. Dujmovića, tadašnjeg profesora staroslavenskog jezika u zadarskoj bogosloviji, jer je don Frane boravio u Zadru, a ostalima druge svećenike vješte u glagoljanju. ²²

Bulića je sudjelovanje u sveslavenskom hodočašću u Rim, 5.—10. srpnja 1881. ²³ (on je vodio hodočasnike iz Dalmacije), još više učvrstio u ljubavi prema glagoljskom bogoslužju i u odlučnosti volje da radi za njegovo održanje i širenje među Hrvatima. Tada se u Rimu prvi put sastao s biskupom Strossmayerom, s Račkim i s mnogim drugim istaknutim rodoljubima. Duge su mu šetnje s Račkim uzduž Tibera, za kojih je »padao

²¹ Frane BULIĆ i drugi, *Štovanim svećenikom po Dalmaciji, Katolička Dalmacija*, 12 (1881), br. 18 od 7. III, str. 1—2. Iza Bulića su potpisani: Andrija Kurtić, Nikola Škarica, Ilija Ravlić, Ante Bilan, Josip Deanković, Kazimir Ljubić, Marko Topić, Miho Pavlinović mlađi, Nikola Šimić, Bartul Grgić i Toma Morović (N. B. svi svećenici, a ne »grupa svećenika župnika i učitelja svjetovnjaka«, kako stoji u J. A. SOLDO, *Gradsko svećenstvo Splita u završnici borbe oko ponarođenja splitske općine*, Hrvatski narodni preporod u Splitu — Znanstveni skup 1982, Split, 1984, str. 204). U proglasu naglašavaju: »(...) Mi dalmatinski svećenici u prvom redu pozvani smo na rad (...) Mi i danas imamo i dielom rabimo u crkvi pismena i jezik sv. Braće, posvećenu glagolicu (...). Što li ga se ne bi ponosili svećenici drugih naroda, kad bi imali ovakvu povlasticu? Nam je dakle valja sada obćenito zagrliti, ne bi li nam ona vremenom postala nova spona za ostvarenje vjerskoga ujedinjenja u jednokrvnoj slavenskoj braći, ne bi li postala novim pozivom svemu Slavenstvu, da se povrati na misao i na djelo svojih svetih Apoštola (...). Sva slavenska plemena imati će u nami živi i tvrdi dokaz, da se mi možemo našim jezikom pridružiti Kristovoj Crkvi kao treći dio, dio slavenski (...).« Na kraju pozivlju sve svećenstvo po Dalmaciji, da »1. obćenito prigrli u Božjoj službi jezik sv. Cirila i Metoda; 2. da ga počme dojučim dnevom 5. srpnja na blagdan sv. Braće rabiti u crkvi«.

²² Tu su molbu upućenu biskupu datirali: »U Spljetu na blagdan sv. Dujma mučenika g. 1881.« U njoj napominju da su mu tu svoju odluku najavili »svojim prethodnim zajedničkim pismom na svetkovinu Preobraćenja S. Pavla Apoštola tekuće godine« (tako je datiran njihov proglas objavljen u *Katoličkoj Dalmaciji*). U Ordinarijatu je uz otpise za pojedine od njih dodano ime onoga kod koga će i gdje položiti ispit iz čitanja glagoljice i obreda. Usp. NAS, S—M Poz. 102b. god. 1881. — Bulić u »Zapamćenjima« spominje svoj ispit kod tadašnjeg profesora staroslavenskog jezika na zadarskoj bogosloviji i gvardijana samostana sv. Mihovila u Zadru Dujmovića, zatim dopuštenje svog biskupa Kalogjere koje je pokazao zadarskom nadbiskupu Maupasu, prvo glagoljanje o Božiću g. 1881. u rodnom Vranjicu (usp. F. BULIĆ, *Iz »Zapamćenja«, Slovo*, 1 (1952), br. 1, str. 36—37). Originalni dokumenti Kalogjerina dopuštenja i Maupasova uzimanja na znanje nalaze se u Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture, Bulićev ormar svez. 1 pod i.

²³ O tom hodočašću v. JELIĆ, *nav. dj.*, XIX nr. 89b, str. 161.

često govor na staroslavensku službu Božju, njezinu uporabu i ušćuvanje, ostale u nezaboravnoj uspomeni.²⁴

Po povratku iz Rima drugujući u Zadru s don Ivanom Danilovim došao je zajedno s njim na misao da bi zamjena glagoljskih slova latinskim u staroslavenskom misalu mnogo olakšala održanje i širenje slavenskog bogoslužja. O tom su nakon dugog razmišljanja sastavili opširnu spomenicu na talijanskom jeziku, tiskali je u Zadru pa razaslali raznim rimskim kongregacijama, biskupskim ordinarijatima po Dalmaciji i drugima.²⁵ Jedan su primjerak preko svog biskupa Kalogjere poslali papi Leonu XIII.²⁶ Tu je njihovu zamisao podržavala većina svećenika splitsko-makarske biskupije,²⁷ doim su se drugdje javili otpori. Bulić u svojim

zooloj,
slji
u dr
nerom
stka

²⁴ Usp. *Svečana promocija na počasnog doktora filozofije zagrebačkog sveučilišta mons. Frana Bulića...*, izdao Ivan Bulić, Zagreb, 1922, str. 9. O tom je govorio don Frane u svojoj svečanoj zahvali na rektorov govor prigodom promocije 3. XII. 1921.

²⁵ Naslov je te brošure: *Memoria sulla conversione dell' alfabeto glagolito nel latino per i libri liturgici slavi di rito romano presentata dai sacerdoti delle diocessi di Spalato e Macarsca al Reverendissimo Ordinario, Zadar, 1882.* O svemu tome v. BULIĆ, *Iz »Zapamćenja«*, str. 37.

²⁶ U popratnici datiranoj 8. V. 1882. biskup Kalogjera kaže: *«Nelle grandi sollecitudini di V. S. per la Chiesa universale sta pure quella della ristampa del Messale veteroslovenico, che alcuni desiderebbero fosse fatta cogli antichi caratteri glagolitici, altri invece con caratteri latini. — La maggior parte dei sacerdoti della mia diocesi, tra i quali anche il mio vescovo ausiliare in Macarsca, amerebbero che la detta ristampa venisse eseguita nel secondo modo, e all' uopo mi rassegnarono l' unita Supplica e Memoria, che umilio alla S. Vostra con devotissima preghiera di voler degnarsi a soddisfare ai loro voti, disponendo che i nostri libri ecclesiastici veteroslovenici sieno ristampati con caratteri latini e non con caratteri glagolitici (...).»* Istog je dana o tom obavijestio kardinala Bartolinija, računajući na njegovu podršku. Ovdje treba spomenuti da je Bartolini pisac životopisa Sv. braće (na hrvatski ga je preveo i objavio u Zadru g. 1885. don Ivan Danilo pod naslovom: »Sv. Cirilo i Metod. Povjesne crte njihova života i apoštolovanja u slavenskim narodima«).

²⁷ Glagoljica je za glagoljaše splitske i makarske biskupije već odavno bila samo pismo misala i brevijara. Oni su pisali gotovo isključivo bosančicom, a od prvih desetljeća 19. st. polako su i u pisanju prelazili na latinicu kojom su već otprije bili tiskani obrednici, katekizmi, šćaveti i razne druge knjige. Tim lakše možemo razumjeti, što je više svećenika splitsko-makarske biskupije latinskog obreda u odgovorima na već spomenuti službeni upitnik o liturgijskom jeziku iz g. 1878. izrazilo želju da hrvatski jezik bude uveden u misu i sve obrede, a ako to ne bi moglo biti odobreno, onda neka bude staroslavenski, ali iz knjiga tiskanih latinicom (usp. -te odgovore u NAS S—M Poz. 102b. g. 1879.). Prema tomu, Bulić i Danilo nisu bili prvi koji su došli na misao o potrebi transkribiranja glagoljskog misala na latinicu. Oni su to prvi zastupali javno. Zanimljivo je u ovom pogledu i pismo splitskog biskupa Kalogjere Kardinalu Bartoliniju od 4. II. 1882. u kojem kaže: *«Quando in decorso novembre fui a Roma mi assumevo l' impegno di rassegnare alla Santa Sede Apostolica una supplica per ottenere che la ristampa del Messale veteroslovenico sia fatta con caratteri latini e non con caratteri glagolitici. — L'avrei fatto appena reduce alla mia sede; ma, avendo trovato che si sta tra noi lavorando una memoria accuratissima pello scopo suindicato, ritenni opportuno di differire quanto io avrei voluto fare, fino a tanto che sia compiuto tale lavoro. E lo sarà fra non guari. Laonde prego umilmente la Bontà di V. Eminenza Reverendissima onde voglia avermi per icusato del ritardo frapposto nell' interesse di un riuscimento felice (...).»* Konzept se toga pisma nalazi u NAS, S—M Poz. 102b. pod g. 1882. Iz pisma se vidi da je i biskup u dogovoru s kardinalom već prije pothvata Bulić-Danilo odlučio raditi na istom cilju.

»Zapamćenjima« o tom kaže: »Dosta se prigovora i izrugivanja čulo tada po Dalmaciji proti ovoj novotariji.«²⁸ Najozbiljnije je prigovore iznio Dragutin Parčić koji je tada u Rimu upravo dovršavao rad na novom izdanju glagoljskog misala.²⁹ Parčić je bio toliko ogorčen na tu spomenicu, da je poslije u pismu biskupu Kalogjeri od 16. XII. 1886. naziva »zlokobnom« i tvrdi da je ona najviše skrivila što novi misal »odavna poizpravljen i priređen u rukopisu« nikako da pođe u tisak.³⁰

²⁸ BULIĆ, Iz »Zapamćenja«, str. 37.

²⁹ Katolička Dalmacija je o tom pitanju objavila u nastavcima Parčićeve prigovore u tiskom g. 1882. Poslije su tiskani i u posebnoj brošuri. Usp. JELIĆ, nav. dj., XIX, nr. 94a, str. 162.

³⁰ Parčić u tom pismu najprije kaže da se je bio nadao biskupa vidjeti ove godine u Rimu i usmeno mu obrazložiti »što me najviše na srcu tišti, što je moj najglavniji, a možda i jedini cilj za kratko vrijeme ovoga živovanja, name vidjeti u čvršćemu, gdje je to moguće, našu drevnu povlast, naš izvanredni i dragocieni amanet, što nas sjeća na onaj apoštolski rad naših Prosvjetitelja Cirila i Metoda«. Zatim dodaje: »Još pod dnevom 24. studenoga 1883. br. 1792. stiže mi preugodno pismo od Vas (...) te ujedno i umetak vlašćih misa te Biskupije, što će biti pridodate uz Prilog Staroslavianskom misalu. Minulo dobrohno vremena, pak još ni danas se nismo ni za korak pomakli napried. Što je najvećma bilo tomu krivo je ona zlokobna Spomenica tamošnjih svećenika, koja nije bila ni najmanje shodna da pospješi, dapače je dala povoda da zapne sve što se je bilo do onda postiglo, Mirni i nepreporni posjed staroslovjenske službe, te i izdavanje knjiga koje ga uzdrže u onom jeziku i onimi slovi što su od pamtivieka kod nas bila, ne bi u Rimu naišlo na kakovu zapreku, ali kad se zametne rieč o kakovoj promjeni ili novotariji to (kako Vam je liepo poznato) nije lahko mimoći, onda se zametnu pregovaranja i razprave bez kraja i konca, jer Rim nije na to sklon, a naše obstojnosti ni najmanje povoljne. Dakle želimo li kakva uspjeha ostati nam je pri starom.« Pri kraju izjavljuje: »Misal, kako znate, je već odavna poizpravljen i priređen u Rukopisu, te očekuje samo angeosku ruku, koja zamuti vodu, i prijateljsku koja ga porine u Ovčju kupelj (Piscina probatica) da izade zdrav i čil za porabu slavenske Crkve (...).« — Biskup mu je na to odgovorio iz Splitsa 22. I. 1887.: »S osobitom ugodnošću primih Vaše cienjeno pismo 16. prošloga prosinca, jer i ja dielim s Vami vruću želju, da se učvrsti glagolica, taj naš dragocieni i izvanredni amanet, koji nas sjeća na apoštolski rad naših svetih Prosvjetitelja Cirila i Metoda; te sam svakom prigodom nastojao, da se čim brže preštampaju naše staroslovenske crkvene knjige, Misal i Brevijal Rimski, budući to uvjet bez kojega postaje nemoguće, da se iole k cilju približimo. — Negó nažalost nismo se još sporazumili ni složili, kako se to preštampanje ima obaviti, da li latinskimi ili glagolskimi slovi. Malne svim svećenicima ove biskupije, većini svećenika po Dalmaciji, pa i meni, čini se, da ako se želi glagolici unapriediti i razširiti, treba svakako rabiti latinska slova, pošto su ova od svih, koja obstoje, za čitanje najprikladnija, dočim stara, kojim su do sada naše crkvene knjige naštampane bile, veoma su težka, kopaju oči u čitanju i mnoge svećenike odstranjuju, da glagolaju, što bi inače rado učinili. Ostaviti dakle stara slova, ne bi nas ništa imalo smetati, tim više, što bitnost jezika nije u slovih, negó su ova njegovo odielo, a svacemu je tražiti odielo što zgodnije i udobnije. — S tih razloga ja sam već godine 1882. podastrio Svetomu Ocu Papi molbu i Spomenicu svećenika ove biskupije kojom su prosili Njegovu Svetost, da se blagohotno udostoji odrediti, da se staroslovenski misal i ostale naše crkvene knjige preštampaju latinskimi slovi. Istodobno sam to javio uzoritom gospodinu stožerniku Bartolini-u i preporučio mu ovaj posao. — Pri tom ja i nadalje ostajem, a biti ću haran Vašemu Prepoštovanomu Gospodstvu, ako mi javi, šta bi se prema današnjemu zakriknuću imalo učiniti, da se posao krene, i ja ću dragovoljno učiniti sve što s moje strane bude moguće (...).« NAS, S—M Poz. 102b, pod g. 1887.

Parčić je u tom u priličnoj mjeri imao pravo. Općenito govoreći, Bulić je u prvim godinama svog zauzimanja za širenje glagoljskog bogoslužja slijedio svoje uvjerenje i svoj do kraja poštenu, ali prilično vatreni značaj ne vodeći mnogo računa o raznovrsnim otporima, pa je tim samoj stvarni u prvi čas možda nanio više štete nego koristi. Bečka je diplomacija (onako bila uznemirena odjecima enciklike *Grande munus* među Slavenima, sve većim povezivanjem slavenskih naroda u Monarhiji i jačanjem sveslavenske misli. Zato su javni pozivi upućeni dalmatinskim svećenicima da svi prigrlje glagoljsko bogoslužje uz očito hrvatsko i sveslavensko obrazloženje Bulićevo i njegovih sumišljenika, a ti pozivi nisu ostajali bez odjeka među mlađim svećenicima i među zadarskim bogoslovima, u velikoj mjeri pridonijeli sve žesćem pritisku Bečkog Dvora na naše biskupe, a austro-ugarske diplomacije na Svetu Stolicu protiv glagoljice. Beč je uznemirilo i to što su malobrojni katolici slavenskog materinskog jezika u Crnoj Gori konkordatom sklopljenim između te zemlje i Svete Stolice dobili pravo zamijeniti dotadašnji latinski jezik u bogoslužju staroslavenskim, jer je to moglo ojačati sve prisutniju težnju katolika raznih slavenskih narodnosti u Monarhiji, da se i njima prizna isto pravo.^{30a} Uostalom, u splitsko-makarskoj biskupiji se već uz odobrenje biskupa glagoljanje širilo na sve veći broj svećenika i orkava. Sveta Stolica se tada nije mogla odrediti je suprostavljati pritiscima iz Beča zbog neriješenog »rinskog pitanja« s Kraljevinom Italijom, jer je Austro-Ugarska bila jedna od tada rijetkih katoličkih sila koju je bilo opasno ozlovoljiti. Tako je došlo do stvarno iznudenih odluka rimskog Zbora Obreda iz g. 1892. i 1898. koje doduše nisu dokidale glagoljsko bogoslužje tamo gdje je ono bilo u neprekidnoj upotrebi barem tijekom posljednjih trideset godina, ali su ga ograničavale i onemogućavale njegovo širenje.³¹ U isto vrijeme šu našu crkvenu, pa i širu javnost, i onako već prilično uznemirenu političkim i nacionalnim suprostavljanjima (autonomaši nisu mogli prežaliti izgubljene položaje!), počele sve

^{30a}Zahtjevi za promjenom latinskog liturgijskog jezika u staroslavenski, na vijest o dopuštenju takve promjene katolicima u Crnoj Gori, javili su se i u Češkoj. Austro-Ugarska je diplomacija postigla, da Bečki nuncij Galimberti posebnom okružnicom upozori biskupe austrijskog dijela Monarhije, da se na povlasticu danu katolicima Crne Gore ne smiju pozivati katolici slavenskih narodnosti u Austro-Ugarskoj (vidi u JELIĆ, nav. dj., saec. XIX, str. 86—88). Ta je okružnica datirana 12. V. 1887, a Bulić je u listopadu iste godine, nalazeći se u Beču kao poslanik carevinskog vijeća, pokušao, kako je poslije pisao Strossmayeru: »razbistriti na izvoru pitanja o zabrani slavenske liturgije usljed Galimbertijeve okružnice. U ovu surhu moj biskup preuzvišeni Kalogjera pružio mi je sve podatke što je u ovom obziru imao«, dok ga je nećak Luka Jelić obavijestio iz Rima »kako ovo pitanje u Rimu stoji«. Bulić je tada rekao nunciju, da »u Dalmaciji nikomu razumnu nije na um palo, a nije ni moglo pasti, da Sv. Stolicu uznemiruje s prošnjam tražeći što već s ovu stranu od deset vjekova narod uživa«. Bulić je naime smatrao da je ova okružnica slučajno poslana i hrvatskim biskupima, iako se zapravo odnosila samo na Češku i druge krajeve gdje se do tada nije glagoljalo. U istom pismu obavještava Strossmayera i o svom razgovoru s nuncijem u ožujku g. 1888, u kojemu je dobio dojam, da nuncij stvar razumnu i da nije protivan glagoljici. Na to dodaje: »S moje strane nastojat ću, da ga izvješćujem i da držim budno pitanje.« (Ovo je pismo objavio Andro Spiletak pod naslovom *Pismo don Frane Bulića Strossmaeru*, *Obzor* 76 (1935), br. 176, str. 1—2).

³¹ Usp. JELIĆ, nav. dj., XIX, nr. 106, str. 89—90 i nr. 109, str. 91—94.

češće uzbuđivati i neke odluke domaćih biskupa, pa i takvih koji su inače bili prijatelji glagoljice,³² a sad su, pod pritiskom iz Beča i uslijed spomenutih odluka iz Rima, počeli kočiti po njihovom sudu pretjerano oduševljenje svećenika za tu liturgijsku povlasticu. U tom uvjerenju ih je utvrđivala i činjenica da su se u borbu oko glagoljice, za i protiv, uključivali i političari, među kojima i neki poznati po svojim liberalnim, pa i otvoreno protucrkvenim programima.³³

Sad je don Frane Bulić uočio kud stvari idu. On koji ni u politici, ni na znanstvenom polju nije prihvaćao nikakva nagađanja ili taktiziranje odsad se u borbi za glagoljicu vlada kao prokušani diplomat s jedinom namjerom da spasi što se spasiti dade. Ne objavljuje više nikakve proglose. Drugima prepušta prosvjede i otvorenu borbu. On vodi najvažnije pothvate, ali nekako iz skrovitosti. Ne propušta ni jednu prigodu za uvjeravanje ljudi u koje ima povjerenja, pogotovo ako su na utjecajnim položajima u Crkvi, u važnost ove naše svetinje i potrebu njezina očuvanja. Na dva je mjesta poslije živo opisao, kako je predobivao za glagoljicu sarajevskog nadbiskupa Stadlera u dugim razgovorima, kad se je našao kod njega u Sarajevu g. 1884. ili 1885.³⁴ Od koliko je to bilo važnosti, pokazalo se poslije u vrijeme najoštrije borbe, kad je Sveta Stolica upravo Stadleru — don Frane kaže: »preko glava dalmatinskih biskupa« — povjerila zadatak da ispita pravo stanje stvari oko glagoljice pa izvijesti. On se odmah sjetio don Frane pa njega imenovao u tom poslu svojim povjerenikom za Dalmaciju, a krčkog kanonika Volarića za Istru i Hrvatsko Primorje. Don Frane je uspio u najvećoj tajnosti, tako da nije došlo ni do ušiju budne austrougarske policije, a ni do znanja mjesnih biskupa, godinama prikupljati po Dalmaciji potrebnu dokumentaciju, a zatim zajedno sa Stadlerom i Volarićem, uz neizostavnu Strossmayerovu podršku i pomoć, sa svom tom građom u ožujku g. 1900. stići u Rim. Ondje su, da upotrijebimo don Franin izraz: »triumvirati pro defendenda lingua veteroslovenica« ostali »punih osamnaest dana« obilazeći razne utjecajne najviše crkvene krugove. Primio ih je u posebnu audijenciju i papa Leon XIII. Don Frane je predao kardinalu državnom tajniku Rampolli, poznatom prijatelju Slavena, i

³² Za zadarske nadbiskupe Maupasa i Rajčevića don Frane sam kaže: »Ne bih mogao reći da su bili protivni glagoljici, ali su bili slabi proti drakonskim befehlama iz Beča« (BULIĆ, *Iz »Zapamćenja«*, str. 38). Splitski je biskup Nakić po svom osjećaju bio prijatelj glagoljice, iako je zbog provođenja ograničenja naređenih iz Rima bio žestoko napadan u tisku i u govorima, pa i od nekih svojih svećenika. On je diskretno radio za obranu glagoljice. Dosta je pročitati njegovo dopisivanje o tom predmetu sa zagrebačkim nadbiskupom Posilovićem i krčkim biskupom Mahničem iz vremena najžešće borbe oko glagoljice, da se u to uvjerimo. (Neka se njegova pisma u konceptu i njihovi odgovori nalaze u NAS, S—M Poz. 102d.).

³³ O teškim duševnim patnjama biskupa Nakića zbog zamršene i do krajnjih granica zaoštrene borbe oko glagoljice ima dosta još neproučene dokumentacije u već spomenutoj Poziciji 102d.

³⁴ Usp. Frane BULIĆ, *Sarajevski nadbiskup Stadler. Iz mojih zapamćenja*, Spomenica vrhbosanska 1882—1932, Sarajevo, 1932, str. 99; ISTI, *Iz »Zapamćenja«*, str. 38—40. Tekst je iz *Spomenice vrhbosanske* ponovno tiskan u *Obrzoru* od 16. X. 1936.

svoj posebni dosta oštro složen memorandum na koji je potpisalo 535 svećenika.³⁵ Danas mi jedva možemo shvatiti, koliko je tada za obranu glagoljskog bogoslužja značilo to, što ju je vodio čovjek tolikog ugleda u znanstvenom svijetu i među dalmatinskim svećenstvom, čovjek koji je sve znao voditi tako, da se ne ogriješi o svoju savjest i da uvijek na pravi način ostane vjeran Bogu, Crkvi i svojim crkvenim poglavarima.

Pod stare je dane i on morao platiti dug zemaljskim uvjetima života pa na raznim područjima doživjeti neka razočarenja, ali isto tako i pobjedu nekih ideja za koje se je toliko zalagao, a u početku su bile izrugivane i odbacivane. U svojim *Zapamćenjima* s razumljivim zadovoljstvom ističe, kako je njegova misao o transkibiranoj glagoljskom misala na latinicu, koja je daleke 1882. godine izazvala žestoka protivljenja, poslije sloma Austro-Ugarske prihvaćena već na prvom zasjedanju Biskupske konferencije koncem g. 1918.³⁶ Splitski je svećenički odbor na čelu s don Franom posebnom predstavkom pozdravio tu odluku domaćih biskupa.³⁷ Konačno je u Rimu g. 1927. tiskan novi staroslavenski misal latinicom u redakciji Josipa Vajsa.³⁸ Don Frane je doživio i to da je tijekom njegovih posljednjih desetak godina života u Splitu biskupovao vatreni glagoljaš dr. Kvirin Klement Bonefačić, rodom iz Baške na otoku Krku, koji u vrijeme talijanske okupacije otoka Krka poslije prvog svjetskog rata umalo životom nije platio svoju vjernost glagoljskom bogoslužju.³⁹ Od tada Split postaje središte za sve koji žele promicati to bogoslužje. U Splitu se posebnim dopuštenjem Svete Stolice tiskaju razni dodaci Vajsovu misalu, a nastojanjem biskupa Bonefačića bio je pripremljen za tisak i posebni izvadak misala s misama za pokojne u redakciji Vinka Premude. Don Frane se je zauzimao također i za to izdanje,⁴⁰ koje su

³⁵ O akciji Stadler-Bulić-Volarić v. BULIĆ, *Sarajevski nadbiskup Stadler*, str. 101—105; ISTI, *Iz »Zapamćenja«*, str. 40—45.

³⁶ BULIĆ, *Iz »Zapamćenja«*, str. 37—38.

³⁷ Usp. Jerko FUČAK, *Šest stoljeća hrvatskoga lektionara u sklopu jedanaest stoljeća hrvatskoga glagoljaštva*, Zagreb, 1975, str. 162. U Splitu su tih godina djelovali: »Svećenički odbor za štampanje staroslavenskog misala i Zakladu sv. Cirila i Metoda. Don Frane je bio predsjednik Odbora i Zaklade. Zaklada je u mjesecu kolovozu g. 1922. tiskala u obliku letka poziv na pretplatu za novi staroslavenski misal koji glasi: »Saglasno sa proljetošnjim pozivom razaslatim od Svećeničkog odbora za štampanje staroslavenskog misala u Splitu javlja Vam se da je spomenutu akciju konačno prihvatila u svoje ruke potpisana Zaklada (...).« Primjerak tog letka-poziva upotrijebljen za neku naknadnu poruku nalazi se u prilogu petoga sveska Dnevnika don Frane Bulića koji se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (u odjelu rukopisa).

³⁸ *Rimski misal slovenskim jezikom — Missale Romanum Slavonico idiomate*, Romae 1927. U njemu je jedino kanon mise tiskan usporedo na oba pisma, glagoljici i latinici, a sve ostalo samo na latinici.

³⁹ Usp. Mihovil BOLONIĆ — Ivan ŽIC-ROKOV, *Otok Krk kroz vjekove*, Zagreb, 1977, str. 83. — Čini se da je u njegovu imenovanju za splitsko-makarskog biskupa imao nekog udjela i Bulić. Neki se stariji svećenici sjećaju, da je u predratno doba o tomu kolata utemeljena vijest.

⁴⁰ Dr. A. M. Strgačić u pismu biskupu Bonefačiću (Sali, 29. III. 1949) između ostaloga spominje: »Pred 15 godina je pok. Mgr. Bulić bio upravio na Predsjedništvo Biskupskih konferencija molbu za izdavanje mrtvačkog glagoljskog

poslije omele ratno i poratne prilike. Doživio je i pregovore o konkordatu između Svete Stolice i Kraljevine Jugoslavije, pa i sastavljanje konačnog teksta tog ugovora i njegova priloga o glagoljici kojim je Sveta Stolica potvrdila otprije postojeća prava na glagoljsko bogoslužje i uz to priznala mogućnost »da biskupi u skladu sa svojom savješću i mudrošću dopuste upotrebu staroslavenskog jezika u misi tamo, gdje to odgovara jednodušnoj želji vjernika«, a da se na blagdan sv. Ćirila i Metoda posvuda mogu držati pjevane mise na staroslavenskom.⁴¹ On je zacijelo o tom bio dobro obaviješten i zadovoljan ishodom duge borbe i strpljivog čekanja. Umro je 29. srpnja 1934. pa obaranje konkordata nije doživio. Uostalom, ugledni su crkveni pravници smatrali da je priloga o glagoljici usprkos obaranju konkordata zadržao pravnu valjanost.⁴²

Zaključak je iz svega rečenoga jasan: don Frane nije branio glagoljicu kao starinom posvećeno pismo u crkvenim liturgijskim knjigama. Suprotno nego bi netko možda očekivao od takvog zaljubljenika u arheologiju i povijest, od konzervatora starina, on je bio za napuštanje tog zamršenog, za povremeno čitanje gotovo nemogućeg pisma, a za uvođenje latinice u glagoljaške liturgijske knjige i to baš iz ljubavi prema glagoljskom bogoslužju, iz želje da se upotreba staroslavenskog i hrvatskog jezika u katoličkom bogoslužju kod Hrvata što više olakša, učvrsti i proširi. On je u tom smislu bio najvatreniji branitelj »glagoljice«. Taj izraz je u njegovo doba baš to u prvom redu značio, a ne toliko samo pismo, koje je za mnoge bilo nepremostiva zapreka. Na svim se je poljima isticao dubinom i širinom pogleda pa je i u ovom slučaju već u početku shvatio, da ne treba arheologizirati život. On, dapače, ni u pitanju jezika nije bio za isključivost. Točno je zapazio Lukas, da je i u tomu u njemu došla do izražaja zdrava sinteza europskog i katoličkog univerzalizma sa slavenskim i hrvatskim partikularizmom. Izjavljivao je, kako svjedoči Lukas, »da mi svakako moramo čuvati pravo starog hrvatskog jezika u službi Božjoj, ali da ne smijemo smetnuti s uma, da se vjera očituje poglavito u nutarnjoj mistici, i da se u latinskom jeziku izvršila prva općemeditranska civilizacija Zapada, te da smo mi preko te univerzalne Crkve, koja prelazi uzane granice pojedinih naroda, jezika i rasa, vezani s cijelim svijetom u općem bratstvu ovdje, kao i u zajedničkoj nadi za vječnost.«⁴³

misalica. Podnesak je dao meni izraditi i ja sam ga izradio vrlo spremno. Još onda je prijeko potrebno bilo izdati taj misalici (...).« Pismo se nalazi u NAS, S—M Poz. 102f sveščić 4.

⁴¹ Usp. Ivan MUŽIĆ, *Katolička Crkva u Kraljevini Jugoslaviji. Politički i pravni aspekti konkordata između Svete Stolice i Kraljevine Jugoslavije*, Split, 1978, str. 64, 74—75 i 120.

⁴² To je bilo stajalište dra Roka Rogošića. Prema njemu *Prilog o glagoljici* nije bio dio Konkordata, nego »nezavisan pravni akt potpisan samo od državnog tajnika Svete Stolice« i bio je »na snazi od 25. srpnja 1935. u samoj Crkvi bez obzira na ratifikaciju konkordata...« MUŽIĆ, *nav. dj.*, str. 120.

⁴³ Filip LUKAS, *Kulturnohistorijska i biološka osnovica Buličeve ličnosti, Hrvatska revija*, 7 (1934), br. 10, str. 542.